

МОРФОЛОГІЧНА СТРУКТУРА СОЦІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ МІСТА ЛЬВОВА

Розглядаються теоретичні та методологічні підходи до вивчення соціального простору. Авторка аналізує термінологію, яка використовується для позначення диференційованого простору міста, зокрема вживання поняття “соціально-екологічний ареал”. Також обґрунтовується доцільність використання системного підходу в дослідженні міського простору. Особливу увагу автор приділяє методології аналізу морфологічної структури соціального простору, акцентуючи на альтернативних методах збору інформації. Подаються результати дослідження простору Львова методом аналізу адресної передплати періодичних видань.

Key words: *social space, socio-ecological habitat, post periodicals' subscription analysis.*

Ключові слова: *соціальний простір, соціально-екологічний ареал, метод аналізу адресної передплати преси.*

Ключевые слова: *социальное пространство, социально-экологический ареал, метод анализа адресной подписки прессы.*

Тема соціального простору міста є надзвичайно актуальною у час динамічних перетворень, що відбуваються у сучасному світі. Більшість трансформацій здійснюються у центрах суспільного життя, містах. Проаналізувавши принципи розселення та функціонування міських спільнот, можна краще зрозуміти процеси, які відбуваються у місті, пояснити перемоги та невдачі міського управління, спрогнозувати подальші тенденції урбаністичного розвитку та майбутніх соціальних змін загалом.

Стрімкий процес урбанізації, під знаком якого пройшло ХХ ст., уже з кінця століття почав набувати нових рис.

З набуттям незалежності Україна стала суб'єктом міжнародного співтовариства і, природно, долучилася до тих процесів, що відбуваються у світі, насамперед глобалізаційних. Українське суспільство особливо загострено переживає урбанізаційні процеси на сучасному етапі.

Аналіз міст пострадянського простору спонукає подвійний інтерес. Через відсутність ринку нерухомості у радянський період міські функції, що виникали, були просторово закріпленими, законсервованими в межах відведених для них зон. Квартали розвивалися, облаштовувались, але не змінювали свого значення. Населення також практично не брало участі у виборі місця проживання. А отже, формувалися вимушені територіальні скупчення, часто за професійною ознакою.

Після розпаду СРСР загальний процес лібералізації призвів до перебудови і міського простору [1]. Він став менше контрольованим, більше підпорядкованим динамічним змінам.

Існує різноманіття теоретичних підходів щодо аналізу урбаністичного простору та процесів, які відбуваються у ньому. У сучасній соціогуманітарній науці дослідники дедалі частіше застосовують міждисциплінарні, комплексні підходи щодо вивчення феномену міста, це дає змогу більш цілісно дослідити його з багатьох ракурсів та створити більш повну картину процесів, що відбуваються у міському просторі [2]. Попри недосконалість понятійного апарату та нерозробленість чітких методів аналізу, найбільш вдалою концепцією для комплексного вивчення міста є системний підхід, згідно з яким міста – складна система взаємодії підсистем, прагнуть за мінімальної затрати сил забезпечити біологічне, соціальне, економічне і соціальне просування [3, с. 166].

Місто належить до простору, створеного людиною, воно набуло статусу головної території, де відбуваються події суспільного значення. З одного боку, місто розглядається як цілісна система поєднання простору та суспільства, з другого – як сукупність підсистем, що взаємодоповнюють чи вступають у конфлікт між собою.

Процес розвитку міст прискорює дедалі глибший і детальніший розподіл праці, що індивідуалізує діяльність людини і вводить її у складну систему взаємодії в межах міста. Шведські урбаністи Х.Альманн і В.Вільям-Ольссон визначають місто як агломерацію, що відрізняється внутрішньою диференціацією, зазначаючи, що нема міста там, де всі займаються однією і тією ж працею [4, с. 38]. Р.Парк також наголошує на важливому значенні індивідуалізації та диверсифікації завдань у творенні міського середовища [5]. Натомість О.Яницький розглядає місто як соціально-просторову цілісність, у якій проходить взаємодія соціального та просторового середовища [6]. М.Межевич, своєю чергою наголошує на аналізі міста як спільноти людей [7, с. 27].

Отже, у визначенні поняття “місто” можна наголосувати, з одного боку, на соціально-просторовій цілісності, а з другого – на внутрішній диференціації, що є наслідком глибокого індивідуалізованого розподілу праці.

Соціологічна традиція системного підходу вивчення міста має ряд серйозних досягнень. У її межах склалося таке уявлення про місто як сукупність просторового і соціального. Соціологи у тлумаченні цього зв'язку звертають увагу насамперед на розгляд специфічного “міського” начала в його протиставленні сільському. Основним завданням є аналіз соціальної складової, її аспектів, що об'єктивно являють собою нові порівняно з селом умови життєдіяльності й “реакцію” індивіда на ці умови [7, с.36].

Проблематикою соціального простору займався ряд відомих дослідників, таких як Е.Дюркгайм, Ф.Знанецький, М.Хальбвакс, вчені Чиказької соціологічної школи та ін. Попри значні напрацювання у даній сфері, концепція соціального простору все ще залишається недостатньо глибоко розробленою, із недостатньо розвинутою методологією.

Соціальний простір не слід ототожнювати з географічним, це насамперед простір співжиття територіальних спільнот, що залежать, з одного боку, від практики взаємовідносин (конкуренції чи взаємодопомоги), з другого – від

існуючих колективних уявлень. Як зазначає А.Ягельський, “соціальний простір – це простір дійових осіб, ієрархічна сукупність групових просторів, що визначаються контактами і відносинами між людьми” [8, с. 306]. М.Межевич у визначенні соціального простору звертає увагу на міський спосіб життя, який і є визначальним фактором, що відрізняє міське середовище від сільського [7, с. 28].

Вагомий внесок у вивчення міського простору зробили дослідники Чиказької школи соціології, фундатори нового напрямку – екологія людини. Об’єктом аналізу напрямку є не окрема людина, а спільнота, її зв’язок з іншими людьми, у якому центральне місце займає простір [5].

Отже, соціальний простір міста – це територія міста, на якій відбувається взаємодія спільнот, індивідів, яким характерний міський спосіб життя та яких об’єднують колективні уявлення. Соціальному простору властива як цілісність, так і внутрішня диференціація.

Для дослідження соціального простору міста слід розділити його на менші складові, територіальні одиниці, проаналізувати соціальну морфологію міста. А.Ягельський пропонує з такою метою провести класифікацію з виділенням усередині міста територіальних одиниць, найбільш однорідних за сукупністю вибраних характеристик населення, а інколи й властивостей матеріального середовища [8, с. 301].

Р.Парк, аналізуючи розселення локальних спільнот у місті, для виокремлення територіальних одиниць користується поняттям “ареал” за аналогією до поширення рослинного та тваринного світу [5]. Продовжує вживання цього терміна для позначення поширення спільнот у соціальному просторі А.Ягельський, котрий обґрунтовує вживання поняття “соціально-екологічний ареал” для “позначення певної визначеної групи населення, що обмежена територією та характеризується суспільними зв’язками і позицією в соціальній ієрархії міста” [8, с. 307]. Проте варто зауважити, що суспільні зв’язки є не завжди чітко вираженими, а статус громади часто залишається невизначеним.

Теоретичною основою “соціально-економічного ареалу” є поняття “природна територія” за Г. Зорбахом (Zorbauch, 1926) та поняття “соціального ареалу” (Shevsky E., Williams M., 1949). Природна територія характеризується соціальною однорідністю населення, чіткою своєрідністю забудови та інших проявів ландшафту. Соціальний ареал відображає територіальне розселення населення, враховуючи такі фактори, як соціально-економічний статус сімей; демографічний процес урбанізації сім’ї, з врахуванням її соціальних зв’язків і внутрішньо міських міграцій; етнічна специфіка.

Об’єднавши характеристики обох понять А.Ягельський обґрунтовує доцільність вживання терміна “соціально-екологічний ареал”. Соціально-екологічні ареали не відповідають рівнозначно формально згрупованим територіальним одиницям, а враховують характеристики населення і роль цього населення в соціально-економічній системі міста. Ареалам не завжди притаманна просторова неперервність [8, с. 303–305].

Отже, соціально-екологічний ареал об’єднує населення міста на певній території за соціальними характеристиками та соціальним статусом у місті. Слід зазначити, що такі територіальні одиниці відзначаються гомогенністю за їх соціальною роллю, проте вважати їх цілковито однорідними не можна. Тим більше імовірна глибока поляризація соціальних і економічних умов життя населення, що належить до різних ареалів.

Р.Парк наголошує на постійному зростанні чисельності населення міст, що приводить до соціального відбору і сегрегації населення, а також утворення різноманітних соціальних груп та природних соціальних ареалів у межах міста. Великі міста проявляють низку морфологічних властивостей, що не зустрічаються в менших за розміром популяційних скупченнях [5].

Іншим чинником, що значно вплинув на зміни у міському просторі, була стрімка індустріалізація протягом ХХ ст., що спричинило посилення відмінностей між окремими районами великих міст.

Отже, міський простір не є єдиним у межах території міста, між деякими його одиницями з'являються бар'єри й обмеження на взаємне перетинання меж представниками чужих груп. Р.Парк зазначав, що географічні бар'єри і фізичні дистанції значущі для соціології лише там і тоді, коли вони визначають умови, за яких актуально підтримуються комунікація та соціальне життя.

Сегрегація населення виникає насамперед на основі мови і культури, матеріального й майнового стану, а також на основі раси. Хоча існує і диференціація на основі професійних інтересів, культурного рівня тощо.

Основною метою системного аналізу міського простору є зібрати якомога більше даних, що відображають як місто загалом, так і його складові, виокремити територіальні одиниці, що показують соціальний простір міста, охарактеризувати процеси, що відбуваються у просторі, спрогнозувати тенденції подальшого розвитку.

Сучасні дослідження, що фокусуються на мапуванні й вимірюванні різноманітності міського соціального простору пріоритетно фокусуються на етнічності. Польська дослідниця А.Пекут виокремлює етнічні ареали, де проживають мігранти, зазначаючи відмінності між вибором для проживання мігрантів з Заходу і мігрантів зі Сходу [*детальніше 9*]. Р.Парк, аналізуючи розташування спільнот, зокрема етнічних, відзначає, що місто має тенденції набувати форми ряду концентричних кіл: райони, що розташовані на різних відстанях від центру, характеризуються різними рівнями мобільності населення [*5*].

Відомим є комплексне дослідження міста Брюссель, що дало змогу охарактеризувати тенденції розвитку міського простору [*10*]. Російські дослідники О.Вендіна і К.Аксьонов також аналізують два найбільших російських міста та виокремлюють ареали проживання спільнот, обґрунтовуючи модель розвитку Москви та Санкт-Петербурга [*11*].

Наразі таке дослідження вимагає детальної статистичної інформації на якомога нижчому територіальному рівні.

Для аналізу Брюсселю і Варшави використовувались статистичні дільниці збору інформації, що дало змогу проаналізувати міський простір, розбивши його на понад 100 одиниць аналізу.

Офіційна статистика в Україні не надає такої детальної інформації, адже Держкомстат акумулює дані по великих міських районах, які лише частково відповідають плану і структурі міста. Такі дані не дають змоги побачити внутрішніх міських відмінностей. Безумовно, неповнота інформації значно знижує її цінність, що спонукає пошук додаткових її джерел. Так, О.Вендіна, К.Аксьонов використовують дані адресної передплати преси, що дає змогу детальніше розглянути міський простір та виокремити ареали проживання спільнот. Даний метод використовується і автором статті для характеристики простору міста Львова.

Варто зазначити, що метод аналізу адресної передплати преси має ряд вад, які слід враховувати при розгляді результатів. Першою проблемою є визначення видань, за якими слід мацувати простір міста. У сучасних реаліях інтенсифікації інформаційного простору, коли паперові джерела дедалі активніше замінюють на електронні, картина передплати може бути дещо викривленою та неповною.

Для створення карти міського простору слід аналізувати передплату найбільш індикативних видань, що дають змогу побачити соціальні відмінності в межах міста. Проте на практиці не завжди вдається виокремити популярні видання, які б вдало характеризували їх цільову аудиторію як відмінну від решти населення.

Попри недосконалість методу, його використання разом із іншими даними дає змогу проаналізувати міський простір на детальному рівні, що неможливо зробити використовуючи офіційну статистику.

Після розпаду Радянського Союзу відбулася зміна форм господарювання, а разом із цією зміною змінилася і роль держави у виборі місця проживання для населення. Розподіл і надання соціального житла в українських реаліях,

особливо львівських, став швидше рідкістю, аніж звичним явищем. Таким чином, населення, з одного боку, отримало свободу у виборі місця проживання, з другого – практично втратило право “просити” це місце у держави.

Слід зазначити, що хоча ринок житла став відкритим і люди отримали можливість зміни місця проживання, значна частина населення була не в змозі втілити свої преференції через брак матеріальних ресурсів. Як наслідок, у Львові все ще залишилися певні “робітничі”, “військові” ділянки, де значна частина населення отримала житло від того чи того відомства й проживає протягом тривалого часу.

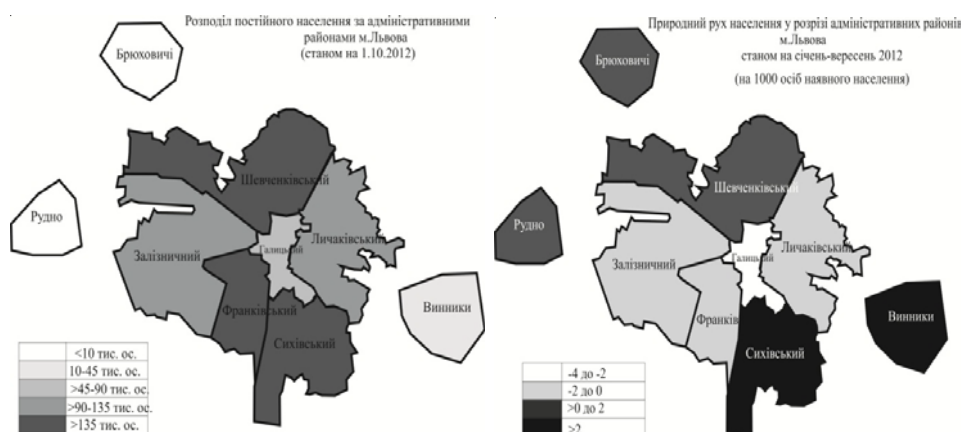
У соціальній морфології міста у пострадянський період відбуваються певні зміни. Зокрема, роль промисловості була практично зведена до мінімуму, скоротилися темпи житлового будівництва, зросла кількість торговельних площ, змінилися функції приміських територій тощо [12].

Чисельність населення міста Львова скоротилася з 791 тис. осіб у 1989 до 732 тис. осіб у 2011 р. [13, с. 333]. Місто Львів сьогодні розділений на шість адміністративних районів, окрім цього, до міського підпорядкування входять місто Винники і селища міського типу Брюховичі та Рудно. Згідно з даними Держкомстату найбільш чисельними є Сихівський, Франківський та Шевченківський райони, найменш чисельним є центральний – Галицький район та приміські селища (*картодіаграма 1, зліва*).

Аналізуючи природний рух населення у розрізі районів міста, варто відзначити найвищий приріст населення у Сихівському районі та у м. Винники, дещо менший у Шевченківському, Брюховичах та Рудно [14]. Натомість найгірша демографічна ситуація спостерігається у Галицькому районі. Природне скорочення населення спостерігається також у Залізничному, Франківському та Личаківському районах (*картодіаграма 1, справа*).

Варто зазначити, що Сихівський район – досить новий, територію приєднано до Львова у середині ХХ ст. Сьогодні це один із найбільших житлових районів Львова, окрім

Картодіаграма 1. Розподіл постійного населення за адміністративними районами м. Львова (станом на 1.10.2012) – зліва. Природний рух населення у розрізі адміністративних районів м. Львова на 1000 осіб (станом на січень-вересень 2012) – справа

Дані Держкомстату у Львівській області. Опрацювання: А. Рішко.

цього, тут порівняно з іншими районами за часів незалежності активно відбувається житлове будівництво.

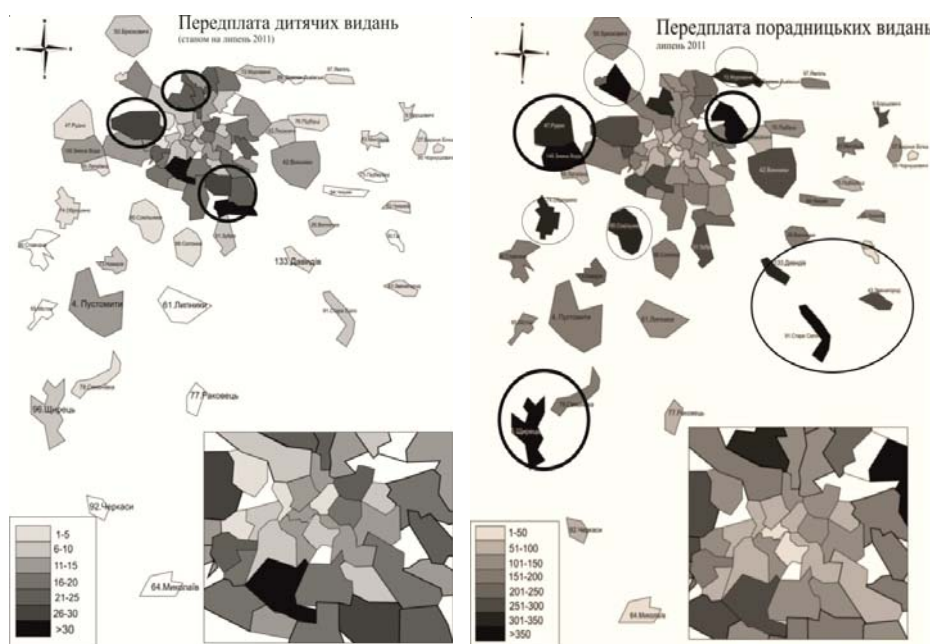
Проаналізувавши карту передплати дитячих видань¹ (картодіаграма 2), можна виокремити ареали проживання молодих сімей, “дільниць приросту населення міста”. Таких основних можна виділити три. Перша дільниця знаходиться на півдні міста у Сихівському районі, який був охарактеризований вище, а саме частина масиву “Сихів” та “Новий Львів”. Другою такою дільницею є частина на заході міста, на межі Залізничного та Шевченківського району, дільниця “Рясне-2”. Це ще один масив із новою щільною забудовою. Третя дільниця, де проживають молоді сім’ї, належить до Шевченківського району, це терито-

¹До дитячих видань увійшли “Ангелятко”, “Зернятко”, “Колосок”, “Барвінок” (щомісячна передплата), “Барвінок” (річна передплата), “Малятко” (піврічна передплата), “Малятко” (річна передплата).

рія вулиць Топольної, Мазепи та Щурата, так звана Індія. Район отримав таку назву за своє бандитське минуле та легкодоступність наркотичних речовин на вулицях. Ця територія також забудована висотними будинками, “блоками” кінця ХХ ст. На карті можна виділити ще одну територію, де активно передплачують дитячі видання – частина Франківського району, проте оскільки назагал у цьому районі від’ємний приріст населення, то вносити її до ареалу проживання молодих сімей з дітьми є недоцільним.

Отже, ареал проживання молодих сімей із дітьми розташовується на окраїнах міста, у житлових масивах висот-

Картодіаграма 2. Передплата дитячих видань (зліва), передплата порадицьких видань (справа) у м. Львові та навколишніх територіях. Станом на липень 2011 р.

Дані Укрпошти у м. Львові. Опрацювання: А. Рішко.

ної блокової забудови та розділяється на три основних ділянки: Сихів та Новий Львів, Рясне-2, Індія.

Іншими виданнями, які можна вважати індикативними, є порадицька² преса, а саме газети порад народної медицини. Цільовою аудиторією таких газет і журналів є переважно представники старшого покоління нижчого та іноді середнього соціального статусів. Розглядаючи карту передплати порадицьких видань (*картодіаграма 2*), можна стверджувати, що ареалами проживання їх цільової аудиторії є переважно приміські зони та села 30-кілометрової зони навколо Львова. Попри стрімкий процес урбанізації приміських територій, там залишається значний відсоток мешканців старшого покоління. Цікавим феноменом є села, одразу за межею міста, наприклад Зимна Вода. Зовнішній вигляд села кардинально змінився за останні 20 років. Сьогодні проживають на його території і попередні сільські мешканці, і нові мешканці котеджних містечок.

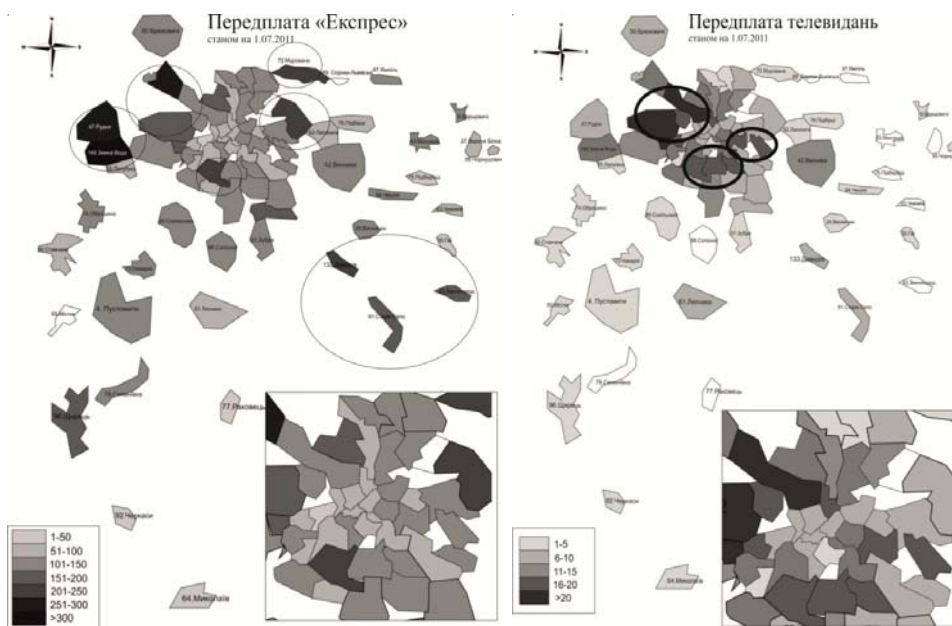
В умовах інформаційного буму і тотальної електронізації передплати видань кожного року скорочуються, особливо на новинні видання. Незмінними споживачами залишаються представники старшого покоління, часом середнього, що звикли до паперового носія. Найбільше передплатників у місцевих газет “Експрес” та “Високий Замок”. Оскільки розподіл передплат цих двох видань на мапі є дуже схожим, до аналізу пропонується мапа передплат “Експреса”³ (*картодіаграма 3*).

Передплачують “Експрес” активніше на околицях міста та селах довкола Львова. Проте ареали не перетинаються із передплатниками дитячих видань, а практично збігаються із місцями проживання передплатників порадицьких видань. Це ще раз підтверджує означений вище ареал проживання представників старшого покоління.

² До порадицьких видань увійшли “Порадицький”, “Порадицька”, “Добрий лікар”, “Добрий господар”, комплект “Добрий лікар” та “Добрий господар”.

³ Експрес – усі видання і передплати газети “Експрес”.

Картодіаграма 3. Передплата газети “Експрес” (зліва), передплата телевидань (справа) у м. Львові та навколишніх територіях. Станом на 1.07.2011 р.

Дані Укрпошти у м. Львові. Опрацювання: А. Рішко.

Телевидання⁴ частіше передплачують на ближній периферії, частково – околицях міста. Натомість передплати інтелектуальних видань⁵ надають перевагу мешканці центральної частини міста (картодіаграма 4). Такий розподіл свідчить про те, що мешканці з вищими інтелектуальними вимогами у центральній частині міста зустрічаються частіше.

Цікавим є розподіл передплатників російськомовної газети “Сегодня”⁶. Вони переважно розташовуються у

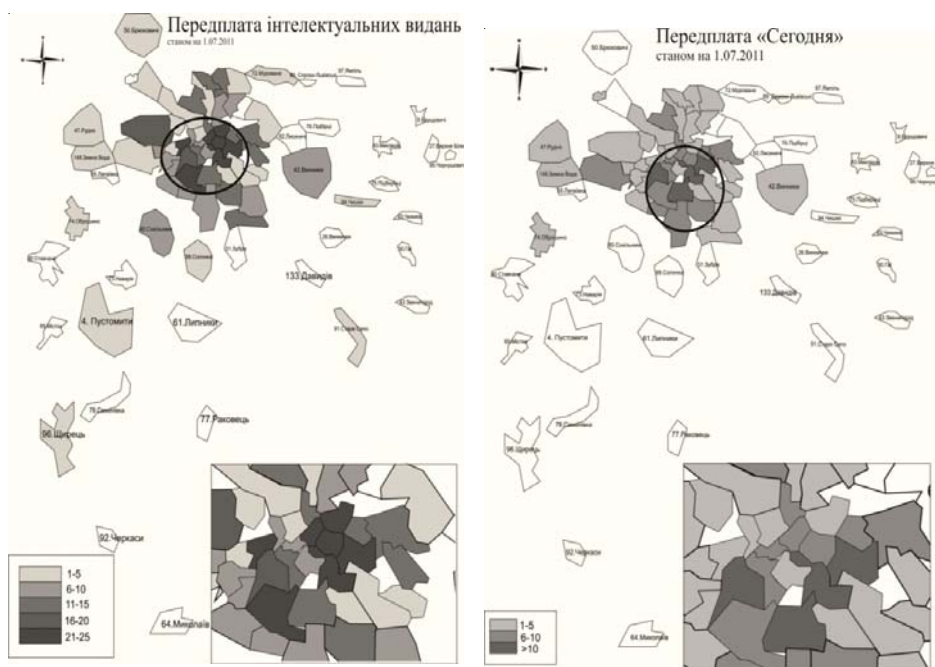
⁴ До телевидань увійшли “Телегазета”, “Телеекспрес”, “Теленеделя”, “Телегид”.

⁵ Інтелектуальні видання: “Критика”, “Український тиждень”, “Країна”, “Контакти”.

⁶ “Сегодня” – усі випуски газети “Сегодня”.

близькій і далекій периферії на півдні міста (*картодіаграма 4*). Половину цієї території займає колишнє військове містечко, де у 1960-х отримували місце для проживання військові з різних куточків країни і Союзу загалом.

Картодіаграма 4. Передплата інтелектуальних видань (зліва), передплата газети «Сьогодні» (справа) у м. Львові та навколишніх територіях. Станом на 1.07.2011

Дані Укрпошти у м. Львові. Опрацювання: А. Рішко.

Отже, використовуючи метод аналізу передплат періодичних видань, вдалося окреслити ареали проживання певних соціальних груп львів'ян і мешканців навколишніх територій. Так, можна стверджувати, що найбільш популярними серед молодих сімей є ділянки висотних

блокових забудов, а саме Новий Львів та Сихів, Рясне-2, Індія. Представники старшого покоління переважно проживають на периферії і у селах навколо Львова. Натомість львів'яни з інтелектуальними зацікавленнями переважно проживають у центрі міста. Безумовно, для окреслення чітких соціально-екологічних ареалів необхідно акумулювати більше статистичної інформації. Проте й здійснений аналіз дає змогу підтвердити гіпотезу про розвиток міста Львова за схемою кіл, яку запропонував Р.Парк.

Центр та периферія мають помітні відмінності – у зовнішньому вигляді та соціально-демографічних характеристиках. Так, центральна частина міста – територія проживання більш заможних з більшими інтелектуальними перевагами, натомість на периферії проживають назагал бідніші мешканці. Щодо демографічних показників – центр невпинно старіє, натомість периферія відтворюється із додатним приростом населення.

Підсумки. Дослідження соціального простору є надзвичайно важливим етапом аналізу процесів розвитку міста. Адже населення творить життя міста. Після розпаду Радянського Союзу у соціальній морфології міст відбулися значні зміни, насамперед розвинувся ринок житла, до цього практично закритий. Розселення мешканців перестало бути під контролем влади, а стало результатом їх можливостей та переваг.

Для аналізу соціального простору міста найбільш релевантним є використання системного підходу, що розглядає місто як систему загалом та складові підсистеми. Також у рамках такого підходу наголошена цілісність розгляду просторового і соціального вимір.

Поняттям “ареал” окреслюють територіальні одиниці, що характеризуються спільними соціодемографічними характеристиками. Додатково А.Ягельський пропонує ввести концепт складового природного середовища і розширити термін до “соціально-екологічного ареалу”. Ареалам не обов'язково притаманна просторова неперервність та суцільна однорідність, проте соціальні спільноти, що

проживають у їх межах, повинні мати спільні характеристики та соціальний статус.

Для виокремлення соціально-екологічних ареалів використовуються статистичні дані територіальних одиниць найнижчого рівня. На жаль, в Україні офіційні статистичні дані збираються лише для великих районів міста, що часто є штучно створеними та не відображають реальної картини соціального простору міста. Тому використовуються різноманітні альтернативні методи, як, наприклад, аналіз адресної передплати преси, де одиницями є територія поштового відділення, до якого приписаний мешканець. Метод має ряд вад, серед яких неврахування скорочення популярності друкованої преси, проблема визначення індикативних видань тощо. Проте такий аналіз дає змогу окреслити територіальні ареали проживання мешканців з подібними соціодемографічними характеристиками.

Місто Львів характеризується перехідним етапом еволюції системи розселення, коли частина населення все ще проживає у попередніх місцях розселення за радянського періоду, інша, мобільніша змінила помешкання згідно зі своїми перевагами і можливостями. Львів характеризується циркуляційною схемою розвитку, де населення центральної частини міста є найбільш заможним та з вищим соціальним статусом, натомість на околицях проживають представники старшого покоління та в окремих ділянках висотної забудови – молоді сім'ї. Також центр міста поступово старіє, натомість у нових житлових масивах спостерігається приріст населення.

Література

1. Хорев Б. Мировой урбанизм на переломе / Хорев Б., Бездежнев В., Быков Н. – М. : Изд-во МГУ, 1992. – 110 с.
2. Чернявская О. Социальное пространство: обзор теоретических и интерпретаций / О.Чернявская // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. – 2008. – №5. – С. 329–335.

3. *Костровицкий А.* Вопросы социоэкологии городов и характер этой дисциплины в Польше / *А.Костровицкий* // Новые идеи в географии. Географические аспекты экологии человека / ред. д.геогр. н. Ю.В. Медвеков. – М. : Прогресс, 1979. – С. 160–175.

4. *Боже-Гарнье Ж.* Очерки по географии городов / *Боже-Гарнье Ж., Шабо Ж.* – М. : Прогресс, 1967. – 424 с.

5. *Парк Р.* Городское сообщество как пространственная конфигурация и моральный порядок / *Р.Парк* // Социологическое обозрение. – 2006. – Т. 5. – №1. – С. 11–18.

6. *Яницкий О.* Социология города / *О.Яницкий* // Социология в России. – М. : Изд-во Ин-та социологии РАН, 1998. – 696 с.

7. *Межевич М.* Социальное развитие и город. Философские и социологические аспекты / *Межевич М.* – Л. : Наука, 1979 – 176 с.

8. *Ягельский А.* Большие города Польши как социально-экономические ареалы / *А.Ягельский* // Новые идеи в географии. Географические аспекты экологии человека / ред. д. геогр. н. Ю.Медведков. – М. : Прогресс, 1979. – С. 300–320.

9. *Piekut A.* Visible and Invisible Ethnic ‘Others’ in Warsaw: Spaces of Encounter and Places of Exclusion / *A.Piekut* // Chasing Warsaw Socio-Material Dynamics of Urban Change since 1990. – eds. Grubbauer M., J. Kusiak – Campus. Frankfurt, New York, 2012. – P. 189–212.

10. *Corijn E.* Building the capital of Europe as a heterotopia / *Corijn E.* // Brussels-l’Europeenne, capitale de qui. ville de qui, Les Cahiers de la Cambre – Architecture. Bruxelles, La lettre Volïe. – 2006. – №5. – P. 46–60.

11. *Вендина О.* Москва и Санкт-Петербург: реорганизация городского пространства как индикатор изменения модели развития / *О.Вендина, К.Аксенов* // Проблемы прогнозирования. – 1999. – №5. – С. 103–120

12. *Посацький Б.* Простір міста і міська культура (на зламї ХХ–ХХІ ст.) / *Посаський Б.* – Львів : Вид-во Нац. ун-ту “Львівська політехніка”, 2007. – 208 с.

13. *Статистичний щорічник України.* – К. : ТОВ “Август Трейд”, 2011 – 559 с.

14. *Оперативна інформація про економічне і соціальне становище міста Львова за січень-жовтень 2012 року.* – Львів : Держ. служба стат. України, 2012 – 20 с.